

Gijsbrecht II van Nijenrode in 1350 betrokken in de Kabeljauwse politiek

B.F. van Wallene
Dreef 9, 3628 BJ Kockengen

Over Gijsbrecht II van Nijenrode valt veel te vertellen. Achtereenvolgens waren tien leden van de familie Van Nijenrode kasteelheer of -vrouwe van Nijenrode. Van de aandacht die Postma in zijn bekende boekje over kasteel Nijenrode¹ aan hen besteedde, ging 37% uit naar Gijsbrecht II. Het eerste wat Postma over deze Gijsbrecht opmerkte was dat hij partij koos voor de Kabeljauwen en veel van de rest staat tegen die achtergrond.

Hoe kwam die partijkeuze tot stand? Wat was de voorgeschiedenis? Wat kunnen Gijsbrechts motieven zijn geweest? Door wie werd hij beïnvloed?

Gijsbrecht I van Nijenrode

Zodra de Van Nijenrodes in de geschiedenis optraden, bleken zij zich aan de politiek van de graaf van Holland te hebben gebonden.

De Geer beweert, dat reeds in 1296, direct na de gewelddadige dood van graaf Floris V, de nieuwe graaf Jan I onder zijn bondgenoten ook Gijsbrecht I van Nijenrode telde.² Rond 1301 was deze in Hollandse dienst, en liep het huis Nijenrode schade op door een militaire actie van de bisschop.³ In 1311 droeg hij het huis Nijenrode en omliggende grond op aan de Hollandse graaf Willem III,⁴ en ontving hij het in leen terug, als "open huis" van de graaf. In het Hollandse graafschap lagen ook familiebanden: in 1311 bezegelde Gijsbrecht I als zwager een charter van de Hollander Johan van Alblas, heer Hendrikszoon, ridder.⁵

Gerard Splinter van Nijenrode

Gijsbrechts zoon Gerard Splinter huwde rond 1320 met een dochter uit het Hollandse geslacht Persijn, waarschijnlijk Maria, dochter van de in 1304 gesneuvelde Nicolaas II Persijn, heer van Velsen en Waterland, ridder. Zij bracht in het huwelijk onder andere enige goederen in, die in Maasland en De Lier lagen.⁶

Hoewel residerend in het rechtsgebied van de Utrechtse bisschop, trok deze Van Nijenrode zich daarvan weinig aan, zoals zoveel edelen in de Vechtstreek. Hij profiteerde daarbij van het zwakke bewind van de bisschop, zoals dat van Willem van Mechelen (tegen de Hollanders gesneuveld in 1301) en de onbeduidende opvolgers van Gwijde van Avesnes; de laatstgenoemde was een broer van de Hollandse graaf, in de praktijk een marionet. Het Nedersticht was in die tijd in feite een Hollands protectoraat.⁷ Het huis Nijenrode was van belang, omdat hiermee, in samenwerking met het Hollandse slot te Muiden, de scheepvaart op de Vecht naar de stad Utrecht beheerst kon worden. Vanuit kasteel Nijenrode gezien, bevond de grens met Holland zich op korte afstand. Even ten noorden van Breukelen was de rechter oever van de Vecht al Hollands tot aan Vreeland toe. Dit gebied sloot aan op Hollands gebied in het Gooi.

Ontwikkelingen in Holland

Nog tijdens Gerard Splinters leven kwamen er in Holland en het bisdom ontwikkelingen op gang, die uiteindelijk het hiervoor geschetste beeld zouden wijzigen. In 1337 volgde in Holland graaf Willem IV zijn vader op.

Deze graaf heeft tot aan zijn dood in 1345 een politiek gevoerd, die sterk in het leven van de Van Nijenrodes heeft ingegrepen. Hij voerde een joyeuze staat, was oorlogszuchtig en verwaarloosde staatszaken, niet het minst de financiën. Ter bekostiging van dat alles werd er geleend en werden grafelijke goederen verkocht. Een bepaalde groep edelen in de grafelijke raad profiteerde hiervan. De Van Nijenrodes behoorden daar niet bij.

De grafelijke raad was het hoogste bestuurs- en rechtscollege van het graafschap, direct ondergeschikt aan de graaf. Zitting erin hadden hoge edelen, die vaak tevens lid van de hofhouding waren, of elders de functie van baljuw of rentmeester vervulden.

De raad wisselde nogal eens van samenstelling, naar gelang de plaats waar de graaf verbleef. Steden hadden in deze tijd (pre-Kabeljauws!) nog geen vaste vertegenwoordiging in de raad. De raad vaardigde in naam van de graaf via de grafelijke kanselarij de oorkonden uit. Vanuit de raad werden ook de grafelijke onderzoekscommissies samengesteld. Het is duidelijk, dat op financieel voordeel beluste raadsleden altijd in het voordeel waren bij verkoop van grafelijke gunsten en goederen. Zij zaten het dichtst bij het vuur.

Graaf Willem IV deed moeite om Jan van Arkel op de Utrechtse bisschopszetel te krijgen, wat in 1343 zijn beslag kreeg. Tot ergernis van de graaf ging deze bisschop, hoewel hij van origine Hollander was, meteen een eigen koers varen, die ook ongunstig voor de Van Nijenrodes uitpakte. Zo werd de Hollandsgezinde partij der Gunterlingen uit de stad Utrecht verbannen, waaronder de proost van het Kapittel van Sint-Jan, de Hollandse leenman Hendrik van (den) Rijn, waarschijnlijk familie van de schoondochter van Splinter van Nijenrode, Margriete van Rijn.

Er kwam in 1345 oorlog van, die begon met een Hollands beleg van Utrecht. Vast staat, dat tijdens dat beleg van de stad (8 juni - 22 juli 1345) de bevoorrading van de Hollandse legermacht via de Vecht en het huis Nijenrode als *dépôt* liep.⁸ Hoewel er meteen daarna een bestand kwam tot in november, lijkt het niet waarschijnlijk dat Splinter van Nijenrode heeft deelgenomen aan de Hollandse krijgstocht naar Friesland, die op het beleg van Utrecht volgde. Er was in ons gebied immers grensbewaking nodig. Hooguit heeft zijn zoon Gijsbrecht die tocht meegemaakt, maar in dat geval niet in de naaste omgeving van de graaf, want dan zou hij mét de graaf op 26 september 1345 bij Warns gesneuveld zijn.

Daarop volgde voor Holland een moeilijke periode. Margaretha van Henegouwen, de zuster van de gesneuvelde graaf, werd op 15 januari 1346 door haar man, de Duitse keizer Lodewijk IV van Beieren, als opvolgster van graaf Willem aangewezen.

De keizer hoopte, als opperste leenheer, zo het bezit van de vrijgekomen graafschappen voor zijn eigen geslacht veilig te stellen. Volgens het erfrecht had Margaretha's zuster, Philippa, de echtgenote van de Engelse koning, evenveel rechten om Willem IV te mogen opvolgen.

Margaretha heeft vervolgens, om aanhang onder de weifelende adel te winnen (beveesd als die was voor Duitse invloed), verschillende edelen, vooral die uit de grafelijke raad, extreem begunstigd, ten nadele van de schatkist.⁹ Onder het bewind van haar broer, graaf Willem IV, waren door zulk financieel beheer al conflicten ontstaan, die nu nog werden verscherpt.

De oorlog met Utrecht sleepte zich voort na het einde van het bestand op 11 november 1345.

Margaretha nam op 11 mei 1346 de leenhulde in ontvangst van Splinter van Nijenrode. In de leenbrief werd schadevergoeding en hulp in geval van oorlog en ontzet bij beleg toegezegd.¹⁰

De samenhang van het graafschap werd onder andere gewaarborgd door de persoonlijke band tussen de graaf als leenheer, en zijn leenmannen. Na overlijden van de leenheer werd deze band zo snel mogelijk hersteld, doordat elke leenman zijn lenen bij de nieuwe leenheer (in dit geval gravin Margaretha) "verzocht", waarna de leenman ze weer in leen toebedeeld kreeg. Dit proces, de leenverheffing, ging gepaard met de opnieuw

gezworen leeneed (die de leenhulde genoemd werd), waardoor beide partijen weer op elkaars trouw, raad, hulp en bescherming konden rekenen.

De leenverheffing moest binnen "jaar en dag" - een periode van 1 jaar en 6 weken - plaatsvinden.

Splinter van Nijenrode was er dus snel bij: sedert Margaretha's aantreden waren 115 dagen verstreken. Maar dit moet niet gezien worden als steunbetuiging aan Margaretha! Het was puur eigenbelang. Zowel Splinter van Nijenrode als Arnoud van IJsselstein (die op dezelfde dag leenhulde deed) hadden door de rol van hun huizen als logistieke bases van het Hollandse leger dat in 1345 de stad Utrecht belegerde, de wraak van de bisschop te vrezen, en hadden dus zo snel mogelijk weer de grafelijke steun nodig.

Toen Margaretha uit onmacht en om vernederende vredesonderhandelingen te ontlopen, in juli 1346 eenzijdig een tweejarig bestand afkondigde, heeft zij in een separate brief de bisschop toegezegd dat de Hollandsgezinde ballingen uit Utrecht van een toekomstig vredesverdrag werden uitgesloten. Zij werden dus in de steek gelaten. Volgens de historicus Brokken heeft deze brief de bisschop nooit bereikt. We mogen wel aannemen, dat Splinter een en ander vanuit de grafelijke raad ter ore is gekomen.¹¹

De keizer bepaalde vervolgens in september 1346, dat ter verbetering van de situatie in Holland, Margaretha vervangen zou worden door haar tweede zoon, Willem van Beieren. Hij kreeg als gouverneur namens zijn moeder, de titel "Verbeider".

In deze nieuwe situatie regeerde feitelijk de grafelijke raad, daar de 13-jarige Willem, hoewel formeel meerderjarig, zeer jong en onervaren was.

In de periode tot november 1350 moet ergens het overlijden van Splinter van Nijenrode worden geplaatst, waarschijnlijk in 1347.¹² Gezien de dan al politiek onzekere situatie zal de leenverheffing door zijn opvolger zijn uitgesteld. De leenvolger en erfgenaam, Gijsbrecht II van Nijenrode, maakte alle verwickelingen in Holland, als assistent van zijn vader, direct of op afstand mee. In het najaar van 1350 bleek hij al ridder te zijn, wat zijn vader nooit is geweest. Dat wijst op zijn militaire activiteit in de periode 1345 - 1350.

In 1347 kreeg de jonge Willem van Beieren te maken met een opstand in Kennemerland en West-Friesland. Deze was ontstaan door het stoken van Friezen, wier goederen in West-Friesland in 1346 door Margaretha in beslag waren genomen en verkocht.¹³ Onder andere werd de baljuw van Medemblik gemaand zijn gebied rustig te houden.¹⁴

In december 1346 gaf Willem aan de heer van IJsselstein toestemming om Utrechtse ballingen in zijn gebied op te nemen.¹⁵ Dat was een uitdaging aan de bisschop. Of Nijenrode een soortgelijk bericht kreeg, is niet bekend.

In juli 1348 liep het bestand tussen Holland en Utrecht af. De bisschop heeft niet gearzeld de krijg meteen te hervatten, tot steeds groter nadeel van Holland. Eind augustus 1348 trachtte Willem de Verbeider het tij te keren door een belegering van de stad Utrecht, welke tot 12 september duurde. De bisschop waagde geen geregelde veldslag, zodat een militaire beslissing uitbleef en weer een bestand volgde, ditmaal tot 11 november 1348. In 1349 volgden weer enkele invallen van de bisschop, ver van de Vechtstreek, gericht tegen Oudewater en Schoonhoven. In augustus 1349 ging opnieuw een bestand in, dat zeker tot begin december duurde.

De inmiddels weduwe geworden Margaretha stelde op 5 januari 1349 vanuit München Willem en zijn raad voor in Holland en Zeeland afstand te doen, tegen een zeer forse financiële vergoeding. Dat werd afgewezen. Vanuit de steden is toen het plan gekomen om Willem zonder omhaal, buiten Margaretha om, als graaf te huldigen. Enkele edelen in de raad steunden dat plan. Willem werd aangezet om zich als graaf te gaan gedragen (vanaf 28 april 1349). Er ontstond een reactie onder edelen, die vonden dat Margaretha zo niet behandeld mocht worden. Hoewel onder de voorstanders van Willem als graaf plannen bestonden om hem met gewapend geleide vanuit Zeeland naar Delft te brengen, een "Kabeljauwse" stad, om hem daar demonstratief in te huldigen, ging dit uiteindelijk niet door.

Margaretha was intussen uit Duitsland teruggekeerd naar Henegouwen. Waarschijn-

lijk was zij vanuit Holland ingelicht over de gang van zaken. Ze riep Willem meteen ter verantwoording. Deze onttrok zich aan de "Kabeljauwse" plannenmakers, ging naar zijn moeder in Henegouwen en onderwierp zich. Op 12 april 1350 moest hij alle "grafelijke" handelingen herroepen. Zo mislukte de eerste Kabeljauwse poging tot staatsgreep. Frappant detail: Margaretha zond haar zoon onder familiegeleide naar Sebourg in Henegouwen ter bedevaart, kennelijk als boetedoening.¹⁶ Aldaar werd Sint Druon, beschermheilige der herders, bijzonder vereerd.¹⁷ In het geval van Willem waren echter niet de schapen, maar was de herder afgedwaald!

Begin van de Hoekse en Kabeljauwse partijvorming

Inmiddels was de partijvorming in het graafschap Holland een realiteit. Een flink deel van de adel, zéker dat deel dat regelmatig raadsleden aan de grafelijke raad leverde, had zich onder de graven Willem III, Willem IV en zeker ook onder Margaretha, weten te verrijken, door leningen te verstrekken aan de in financiële nood verkerende graven tegen voor de geldschietters gunstige voorwaarden, en ook door aankoop van privileges en lenen van de grafelijkheid. We vinden deze lieden later bij de Hoekse partij.

Een ander deel van de adel, meestal geen raadslid, zag zich deze inkomstenbronnen ontgaan. Bovendien voelden zij zich gedwarsboemd doordat winstgevende ambten als baljuw en rentmeester aan anderen werden vergeven en aankopen van vrijgekomen lenen, die een mooie afronding konden vormen van hun andere leengoederen, mislukten, omdat raadsleden door voor-informatie vanuit eigen kring altijd méér boden. Deze groep van edelen, waar afgunst en haat ging heersen, vormde de kern van de latere Kabeljauwen.

Bij deze groep voegde zich het overgrote deel der steden, waar grote onvrede over de financiële politiek van graaf en raad bestond. Niet alleen kregen deze steden hun eigen leningen aan de graaf niet terugbetaald (en werden ook de renten daarop niet voldaan), maar hun handelswaar en kooplieden werden in het buitenland (Brabant, Vlaanderen, Gelre) in beslag genomen respectievelijk gegijzeld, ter compensatie omdat de Hollandse graaf zijn schulden en renten niet kon betalen.

Gijsbrecht van Nijenrode zal van dit alles ongetwijfeld vernomen hebben. Hij zal meestentijds een militaire rol hebben moeten vervullen, ver van de politiek rond de "Verbeider", maar niettemin het zijne hebben gedacht.

Een Kabeljauwse samenzwering

Margaretha, bezorgd over de toenemende spanningen, was na 1 april 1350 voornemens zelf het bewind in Holland en Zeeland op zich te nemen.

De harde kern van de ontevredenen aldaar gaf echter niet op. Bevreesd dat Margaretha met steun van haar aanhang met harde hand haar eisen zou laten inwilligen, alvorens uiteindelijk afstand te doen - wat zou neerkomen op het financieel "uitknijpen" van Holland en Zeeland als wingewesten van Henegouwen - sloot deze kern zich aaneen met de zogenaamde "Kabeljauwse" Verbondsakte,¹⁸ waarvan de tekst ons zeer interessante informatie verschaft. De datering is 23 mei 1350.

De brief is als een politiek programma te beschouwen, waarbij vooruitgelopen werd op de te verwachten daadwerkelijke aansluiting bij het verbond van edelen en steden, waarvan men de politieke mening wist. De brief ging zogenaamd uit van Willem (de Verbeider, maar deze was toen nog in Henegouwen), die zich voluit "hertoghe van Beyeren, grave van Hollant, van Zeelant ende here van Vrieslant" noemde, en werd waarschijnlijk in Delft met medeweten van het stadsbestuur opgesteld door de harde kern.

In de brief verklaarde Willem wie zijn "lieve ende ghetrouwe ridders, knapen . . . ende steden" zijn, die hem met "horen maghen, vrienden ende hulperen bi ghestaen hebben ende daghelix bi staen", en wie zijn vijanden waren. Tot de vrienden behoorden de volgende personen, die in mijn verhaal voorkomen:

- Jan, heer van Arkel. Reëel trad hij pas in augustus 1350 tot het verbond toe. Hij was Jan IV van Arkel, halfbroer van de bisschop van Utrecht, en in de jaren 1340 - 1343 namens de graaf "bewaarder en voogd" van het bisdom. Toen zijn broer, de bisschop, tegen Holland begon te ageren, trok Jan IV zich uit de Hollandse politiek terug. Hij had de status van ridder.
- Jan (I), heer van Egmond, raadslid en vooral militair. Hij wordt als de grote leider van de Kabeljauwse samenzwering beschouwd. Ook hij was ridder.
- Jan, heer van Waterland. Hij heette voluit Jan III Persijn, ridder, heer van Waterland. Hij was een zoon van Nicolaas II Persijn, ridder.

Tot de verklaarde vijanden der Kabeljauwen behoorden:

- Willem van Duvenvoorde, die zich in dienst van de graaf zéér verrijkt had, maar zich geleidelijk uit de Hollandse politiek terugtrok naar Brabant. Zijn grote bezittingen kwamen uiteindelijk via zijn verwanten, het geslacht Van Polanen, deels bij de Oranjes terecht.
- Jan (II) van Polanen, en zijn broers. Tot die broers behoorde ook Gerard van Polanen, op dat moment gegoed in Berkel en Nootdorp en gehuwd met Lutgard van Wulvenhorst.¹⁹
- De heren Jacob en Herberen van der Binchorst. De eerstgenoemde komt in een volgend artikel uitgebreid ter sprake.²⁰
- Dirk (III) van Brederode, aanhanger van Margaretha en haar politiek, omdat hij van begunstiging door haar had geprofiteerd.

Alle genoemde vijanden waren ridders. Onder de knapen werden tot de vijanden gerekend: Kerstant, Wouter "ende anders haer broeders" van Raporst, Gherets kindere. Voor ons van belang is het gegeven van De Geer,²¹ dat zegt dat in 1343 Splinter van Nijenrode zijn recht op 7 morgen lands in De Lier, met daarop een woning, die aan wijlen Gerrit (ook wel Gerard genoemd) van Raaphorst, ridder, had toebehoord, overdroeg aan Gerrits dochter, die tevens Splinters nicht was.

Willem moedigde in juli 1350²² tijdens een bezoek aan Delft onder begeleiding van zijn oom (zijn moeder vertrouwde hem niet meer) de kern van ontevreden edelen aan om door te gaan!

Op zijn verzoek gingen in het geheim de edelen Gerard van Heemskerk en Claas van Zwieten naar de Utrechtse bisschop, om namens Willem over een vrede te onderhandelen. Waarschijnlijk zijn, tegelijk met het toetreden van Jan IV van Arkel tot de "Kabeljauwse" conspiratie, van diens halfbroer, de bisschop, toezeggingen voor een vrede ontvangen. Toen al moet Willem met een binnenlandse strijd rekening hebben gehouden, waarbij rust aan de grenzen nodig was. Ook de hertog van Brabant werd tevreden gesteld door al eerder begonnen betalingen van inkomsten uit het weduwengoed van Johanna van Brabant, de latere hertogin van Brabant, maar op dat moment nog weduwe van graaf Willem IV.

Brokken vermoedt dat Willem de Verbeider toen al lucht had gekregen van zijn moeders plannen om Holland en Zeeland in de invloedssfeer van de Engelse koning te brengen.²³

Hoeken sloten zich formeel aaneen

Ondanks de opzettelijk klein gehouden kring van samenzweersers lekte toch iets uit. Dit leidde tot de op 23 augustus 1350 - tijdens een volksooploop in de stad Delft - gepleegde moord op de Kabeljauwsgezinde edelman Claas van Zwieten,²⁴ die ervan verdacht werd in het complot te zitten en de heer van Brederode te willen doden. Het werd bekend dat vooraanstaande Hoeken de aanstichters waren.

De Hoeken, zich bedreigd voelend, sloten zich nu ook aaneen in een verbond (5 september 1350), waarin geen vijanden genoemd werden, slechts adhesie aan Margaretha werd uitgesproken.²⁵

Willem onderwierp zich en verzoende zich, tijdens hun verblijf in Holland, op 21 en 27 september 1350, opnieuw met zijn moeder.²⁶

Vrijwillig zal hij dat niet gedaan hebben. Hij keerde terug naar Hene-gouwen. Het is goed mogelijk, dat hij in de maanden daarop contact met de Kabeljauwse voormannen heeft gehad en zijn tijd heeft afgewacht.

Ic Ghisebrecht van Nuwenrode, ridder, make cond ende kenlic allen luden, dat ic verdraghen ben mit heren Janne, heer van Arkel, Janne, heer van Culenburch, heren Janne, heer van Egmonde, heren Jan Parsijn, heer van Waterlant, heren Gheret van Eemskercke, heren Janne van der Wateringhe, heren Gheret van Egmonde, ridders, ende met den steden van Delf, van Hairlem, van Leyden, van Aemstelredamme, van Rotterdamme ende van Sciedamme in deser manieren:

Dat ic mit hem vyand wesen zel heren Willems van Duvenvoirde, heren Jans van Pollanen ende dergheenre, dies met bliven willen jehens dese heren ende steden voirscreven ende mi.

Voirt so heb ic gheloift ende ghelove bi mire trouwen, dat ic mit onse vianden voirscreven en ghenen vrede noch zoene maken en zel, tensie eendrachtelic mallijc bi des anders wille.

Voirt so sel ic hoir hulper wesen jehens onsen vianden voirseit ende bi hem comen ende te helpen alle weghe als hoirre enich te doene heeft, so ic machtichste ende suverlixste can ende mach na dien dattet hoirre enich mi te weten laet.

Voirt so sel ic alle weghe hem luden voirnoemt sterken, helpen ende vorderen in allen zaken, dair hoirre enich recht of redene toe heeft jehens onsen vianden voirscreven.

Voirt so heb ic gheloift bi mire trouwen, waer dat sake dat yemande van hem biden voirseit om deser saken willen last jof veede tot enigher tijt van yemande up quame, dat ic dat ghesamenderhand met hem draghen zel ende hem dat te helpen wederstaen sonder wedersegghen, so ic machtichste mach, behoudenlic dat ic minen here van Hollant doen zel al dat ic hem sculdich ben te doene sonder arheit.

Ende want ic alle dese vorewaerden voirscreven ghanselic ende trouwelic houden wil ende voldoen al dat voirseit is, so heb ic desen brief beseghelt met minen zeghel. Ghegheven int jaer ons Heren M.CCC ende vijftich, des vridaghes voir sinte Clementsdaghe.

Afb. 1. Transcriptie van de oorkonde van 19 november 1350, waarbij Gijsbrecht van Nijenrode zich aansloot bij het verbond van de Kabeljauwen.²⁷

Gijsbrecht II van Nijenrode koos partij

De Kabeljauwse voormannen in Holland hebben hun kleine groep met overleg weten uit te breiden.

Zo sloot per charter van 19 november 1350 Gijsbrecht (II) van Nijenrode, ridder, zich bij het verbond der Kabeljauwen aan (zie Afbeelding 1).²⁷ Hij noemde daarin als vijanden alleen Willem van Duivenvoorde en Jan van Polanen.

In tegenstelling tot de oorspronkelijke Kabeljauwse verbondsbrief, repte Gijsbrecht niet over zijn vrienden, magen en helpers, die hem zouden steunen.

In de oorlogshandelingen vanaf 1345 moet Gijsbrecht een nauw contact met enkele raadsleden hebben gehad, zodat dezen wel zo ongeveer wisten waar hij politiek stond. Hij moet, uit onvrede over de regeringspraktijken van Margaretha en haar broer, de opvattingen van de harde Kabeljauwse kern hebben gedeeld. Er zijn waarschijnlijk enkele specifieke grieven geweest:

- De betaling van zijn uitgaven voor de oorlogvoering zal zijn uitgebleven, gezien de rampzalige financiële politiek van de gravin.
- Als Hollandsgezind edelman in de grensstreek zal hij de beslissingen van de graaf, en later de gravin, betreffende de politiek ten opzichte van

de bisschop als "bij hem, over hem, maar zonder hem" hebben ervaren. Hij was geen lid van de raad van Margaretha.

- Hij zal in de houding van Margaretha ten opzichte van de Utrechtse banelingen een gevaar hebben gezien voor zijn eigen positie.
- Het feit dat Gijsbrecht als vijanden alleen Willem van Duivenvoorde en Jan (II) van Polanen noemt, is terug te voeren op een, waarschijnlijk onder zijn vader Splinter ontstaan, conflict met deze heren betreffende goederen in De Lier. Splinter was aldaar, zoals eerder in dit artikel werd opgemerkt, gegoed geraakt via zijn vrouw uit het geslacht Persijn.

Het stamgoed Polanen, leen van de grafelijkheid, lag in Monsterambacht; verder hadden de Van Polanens enkele percelen eigen goed in de omgeving van Monster. Jan I van Polanen erfde van zijn oom tienden in Monster, Willem van Duivenvoorde erfde van dezelfde een tiend in De Lier (voor een toelichting op de verwantschappen, zie Afbeelding 2). Gebleken is dat Jan I van Polanen lenen uitgaf, die hij voor een behoorlijk deel door opdracht (lees: door aandrang uit te oefenen op de bezitter van allodiaal goed of grafelijk leengoed) onder zijn leenheerschap had gekregen. De onderzoeker Brokken telde dat van 70 lenen er 37 zo waren verkregen; 16 daarvan lagen in Monster, De Lier, Rijswijk, Wateringen en Maasland.²⁸

Daar Splinter zowel in De Lier als Maasland gegoed was, zal hij ook aan die druk hebben blootgestaan. Maar er was meer. Hiervoor is al vermeld, dat in 1343 Splinter van Nijenrode *recht en aanspraak* op 7 morgen land in De Lier, met de erop staande woning, die aan Gerrit (= Gerard) van Raaphorst, ridder, hadden behoord, overgaf (lees: moest overdragen) aan Gerrits dochter, die tevens Splinters nicht was.

Uit gegevens van Brokken valt de gang van zaken te reconstrueren. Gerrit van Raaphorst had dit goed in bezit als versterfelijk leen van graaf Willem III. Dit betekende, dat het niet op een dochter kon vererven. Nu was Gerrit gehuwd met Agniese van Duivenvoorde, een volle nicht van de vader van Jan I van Polanen en Willem van Duivenvoorde. De laatste heeft waarschijnlijk, als raadslid, financier en gunsteling van de graaf, aan deze de "gunst" weten te ontfoetselen, dat het leen onversterfelijk werd, en dus aan de dochter kon komen. Gerrit is waarschijnlijk via erfenis of aankoop aan het leen gekomen, op voorwaarde dat als het niet aan zijn dochter kon vererven, het aan haar verwant Splinter van Nijenrode kwam.²⁹ Hoe die verwantschap liep is niet bekend. De Hoeken Jan (II) en Gerard van Polanen waren zoons van Jan I van Polanen; Willem van Duivenvoorde was een oom van Jan II, en zelf een gelegitimeerde bastaardzoon van Philips van Duivenvoorde, en daardoor een halfbroer van Jan I van Polanen (Afbeelding 2).

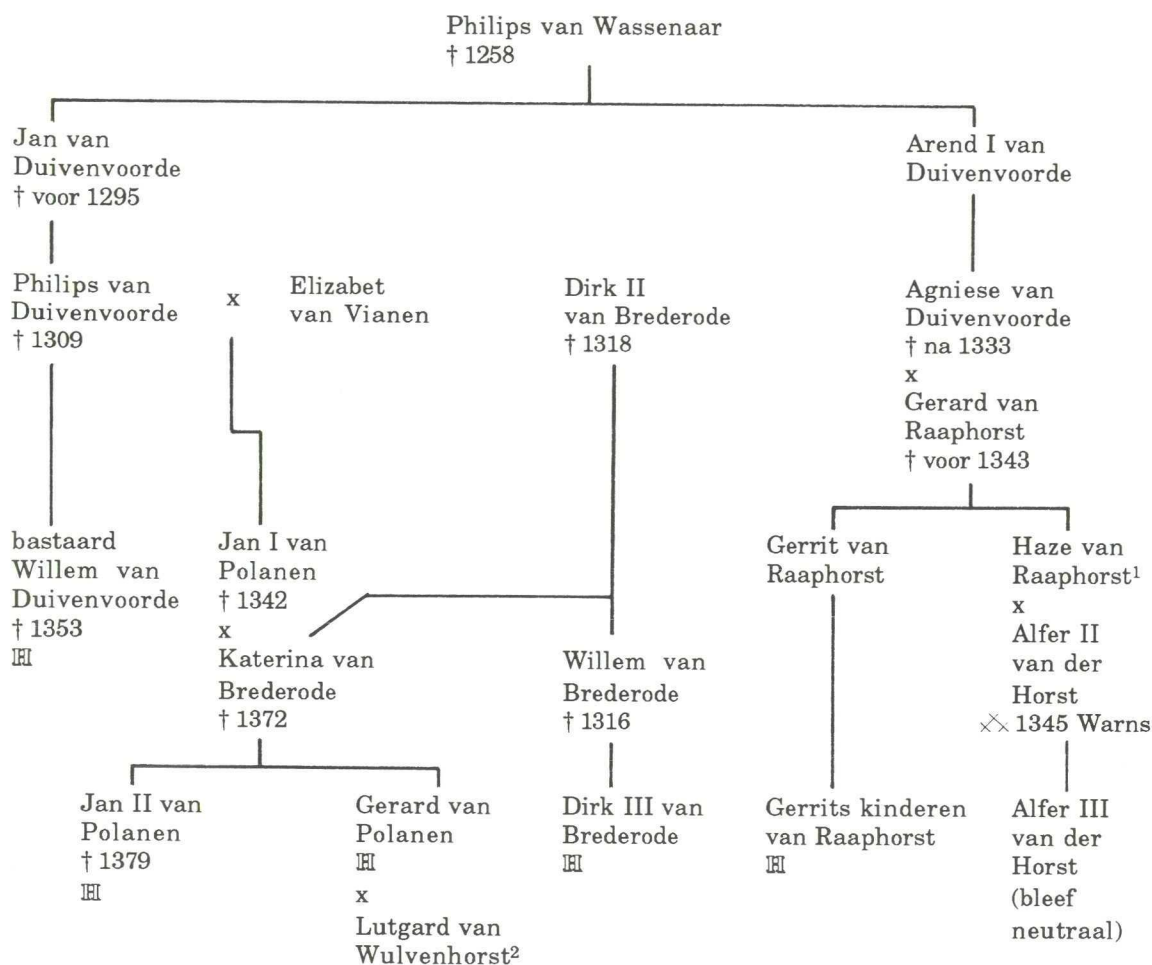
Wie kunnen Gijsbrecht hebben beïnvloed om daadwerkelijk aan de Kabeljauwse samenzwering deel te nemen?

Om na te gaan welke factoren op de uiteindelijke keus van Gijsbrecht II van Nijenrode invloed gehad kunnen hebben, zullen we ook moeten bekijken of er sterke Kabeljauwse invloed kan zijn gekomen uit de hierna te noemen categorieën van personen.

• Bloedverwanten van de echtgenote(s)

In recente publicaties wordt nog steeds verwezen naar de artikelen van De Geer (1851 en 1853), en wordt gesteld dat de eerste vrouw van Gijsbrecht de naam Mabilia van Arkel van Leyenberg droeg. Ik neem evenwel aan dat dat huwelijk nooit heeft bestaan.

De Geer heeft zelf ook al getwijfeld. In 1851 noemt hij in hetzelfde artikel eerst een dochter van Otto van den Poel³⁰ als vrouw, daarna echter in een naschrift Belia van Leyenberg, terwijl ze in de uitslaande tabel beiden als echtgenote worden genoemd, met Belia als eerste vrouw. De bron die De Geer in het naschrift noemt, geeft echter geen informatie. In de publicatie van 1853 wordt Belia van Leyenberg weer als eerste vrouw opgevoerd, waarbij verwezen wordt naar kwartierlijsten³¹ (in dit geval: opsomming van 8 overgrootouders in een eigenaardige volgorde) uit veel later tijd. Dergelijke kwartierstaten of -lijsten zijn weliswaar aardig en illustratief als "informatie" achteraf, maar als bron hoogst onbetrouwbaar. Recente gezaghebbende publicaties vermelden deze Mabilia dan ook niet³² (er is geen enkel authentiek archiefstuk over haar gevonden), of spreken

¹ Aan haar raakte Splinter van Nijenrode in 1343 grond in De Lier kwijt.

² Zij was, na het overlijden van Gerard van Polanen, ook de laatste echtgenote van Gijsbrecht II van Nijenrode.

Afb. 2. Een deel van de Van Wassenaar - Van Duivenvoorde - Van Polanen clan.
 H = Hoeks.

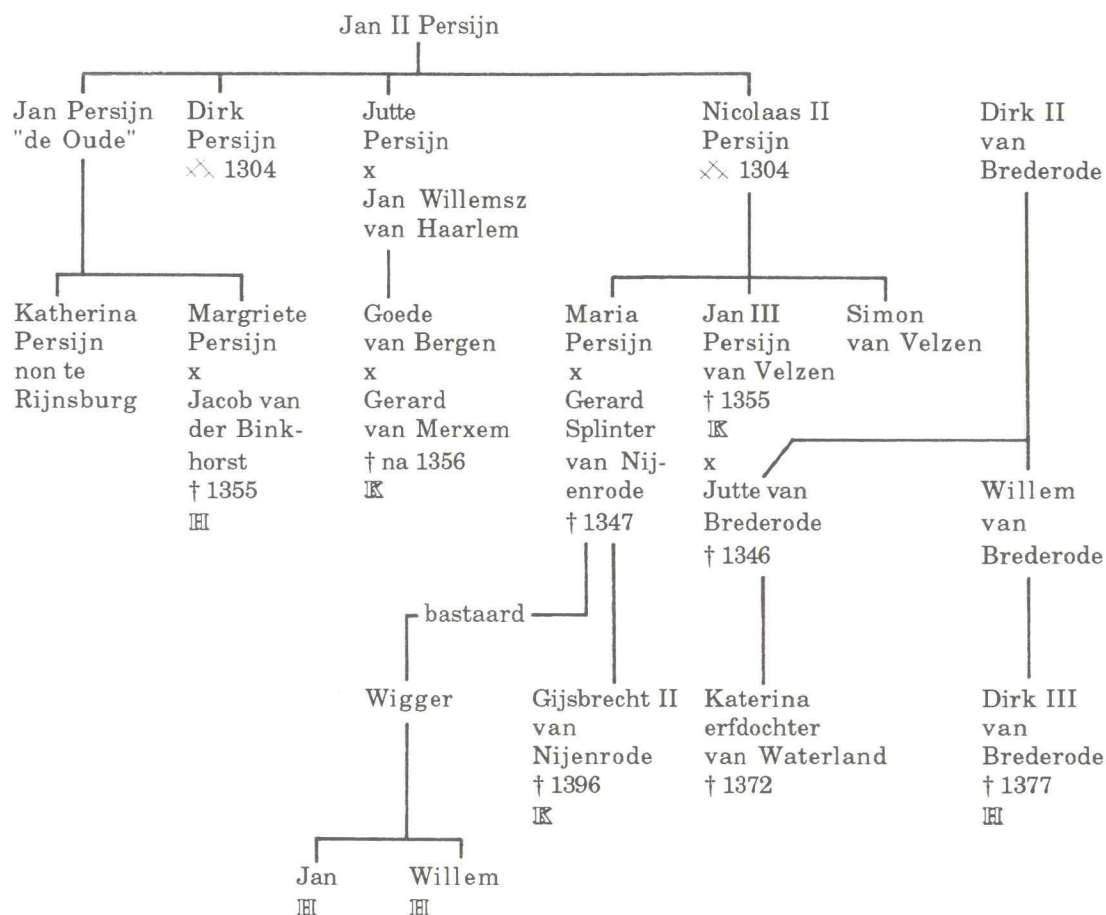
sterke twijfel aan haar uit.³³ De verwarring is waarschijnlijk al in de 16de/17de eeuw ontstaan door een manuscript van de Utrechtse genealoog Booth,³⁴ die van de relatie Van Nijenrode - Van Persijn niet goed op de hoogte was.

Met deze correctie kan dan Margriete van Rijn Hendriksdr³⁵ haar rechtmatige plaats als eerste echtgenote en moeder van al Gijsbrechts wettige kinderen innemen. Zij moet nauw verwant zijn geweest aan Hendrik van (den) Rijn, proost van het Kapittel van St. Jan, die evenals Herman van (den) Rijn Hollands leenman en Utrechts banneling was.³⁶ Van háár familie uit kan enige invloed zijn gekomen.

• *Eigen, bloedverwante familieleden*

Van de zijde van Gijsbrechts moeder kan wel invloed op zijn politieke keuze gekomen zijn (zie ook Afbeelding 3 en het kaartje in Afbeelding 4). Maria Persijn was namelijk een zuster van Jan III Persijn,³⁷ heer van Waterland, een der Kabeljauwen van het eerste uur én lid van de grafelijke

Afb. 3. Verwantschapslijnen tussen enkele hoofdrolspelers in dit artikel.
 K = Kabeljauws, H = Hoeks in 1350.

raad. Beiden waren kinderen van Nicolaas II Persijn, heer van Waterland. Oom Jan Persijn was gehuwd met Jutte van Brederode, dochter van Dirk II van Brederode. De laatste was grootvader van Dirk III van Brederode, de grote Hoekse leider.³⁸

Kort gezegd: een oom van moederskant was Kabeljauws leider, terwijl deze zelfde oom tevens een aangetrouwde oom was van een Hoeks leider. Maar dergelijke verwantschappen hadden politiek vaak geen invloed. Het kwam aan op argumenten, belangen en . . . haat!

• *Verre bloedverwanten*

In een verklaring die Gijsbrecht in 1360 aan de bisschop afgaf,³⁹ en die onder andere door Johan, heer van Arkel, ridder werd bevestigd, noemde Gijsbrecht deze zijn maag, terwijl Van Arkel Gijsbrecht neef noemde.⁴⁰ Deze verwantschap moet ver terug ontstaan zijn en is vooralsnog niet te traceren. Deze Johan kan de Kabeljauwse leider zijn geweest. Jan IV van Arkel⁴¹ stierf in mei 1360. Vroeg contact is onwaarschijnlijk.

• *Naaste medewerkers te Breukelen*

Er trad te Breukelen rond 1350 een Gijsbrecht van den Vliet,⁴² knaap, op die ook als plaatsvervangend militair commandant op het huis Nijenrode fungeerde. Hij was de vader van Jutte van Vliet, die gehuwd was met

Afb. 4. Kaartje van Holland en Utrecht omstreeks het midden van de 14de eeuw, met onder meer de belangrijkste in dit artikel genoemde plaatsen.

Herman van den Rijn (de banneling?).⁴³ Deze Jutte verkreeg in 1372 grote leengoederen te Breukelen, Oud Aa en Portengen. Het familieverband tussen Van den Poel, Van den Rijn en Van den Vliet ontgaat ons nog. De grenspolitiek van Margaretha zal door hen wel zijn afgekeurd.

• *Naaste medewerkers elders*

Wat betreft de mogelijkheid van naaste medewerkers elders, denken we onmiddellijk aan Jan I van Egmond,⁴⁴ ridder die aan alle militaire operaties had deelgenomen, en Gijsbrechts goed gekend moet hebben. Hij was Kabeljauw van het allereerste uur. Hij was aangewezen om graaf Willem al in 1349 in te huldigen. Hij was een zeer vooraanstaand raadslid. Er was geen familierelatie tussen hem en Gijsbrecht van Nijenrode.

Uit het voorgaande valt ongeveer wel op te maken, in welke richting de mening van Gijsbrecht II van Nijenrode werd gestuurd, en op welk standpunt dat uiteindelijk uitkwam.

De voortslepende oorlog met Utrecht deed de grafelijke financiën geen goed. Margaretha heeft zich niet werkelijk ingespannen om tot een blijvende vrede met Utrecht te komen.

Vanaf de zomer van 1350 voerde Margaretha zelf het grafelijke bewind over Holland. Onder haar bestuur bleef de situatie in het grensgebied met Utrecht onzeker.

Conclusie

Gijsbrecht van Nijenrode zal, mét zijn familieleden uit het geslacht Persijn, hebben verwacht dat een blijvende verwijdering van de raadsleden der Van Wassenaer - Van Duivenvoorde - Van Polanen clan (Afbeelding 2), een grote verbetering in het bestuur van het graafschap zou brengen, dat wil zeggen snelle vrede met Utrecht, sanering van de financiën van het graafschap, grotere rechtszekerheid vanuit de grafelijke raad. Maar ook: geen belemmering meer bij het verbeteren van de eigen positie in het graafschap.

Waarschijnlijk is eind 1349 het standpunt van Gijsbrecht van Nijenrode al definitief bepaald geweest. Toen in 1350 bleek dat de "Hoekse" edelen er niet toe bereid waren Willem de Verbeider zonder meer als graaf te accepteren, en tot sluipmoord op tegenstanders overgingen, heeft de kleine groep van Kabeljauwse samenzweerders moeite gedaan om een grotere achterban te mobiliseren, en bekendheid aan hun plan gegeven.

Dit leidde tot het door Gijsbrecht van Nijenrode uitgegeven charter van 19 november 1350, waarin hij zich met de Kabeljauwse kopstukken verbond. Dit charter zal ongetwijfeld ook hebben gediend als propaganda voor het overhalen van weifelende edelen. In hoeverre Margaretha's politieke draai, om de Engelse koning in haar politieke moeilijkheden te betrekken, voor Gijsbrecht van Nijenrode eveneens een rol heeft meegespeeld, is niet bekend.

Noten

- 1 E.B.J. Postma, 1983. Nijenrode in Prent. Uitgave Nijenrode, Breukelen / Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, 2de druk, 76 blz.
- 2 J.J. de Geer, 1853. Nalezingen op de proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nijenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vijfde deel, eerste stuk, blz. 138 - 226, blz. 145. Aldaar géén bronvermelding.
- 3 De Geer, 1853, blz. 147 en 184.
- 4 J.J. de Geer, 1851. Proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nijenrode uit de oorspronkelijke stukken bewerkt. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vierde deel, eerste stuk, blz. 81 en 82.
- 5 De Geer, 1853, blz. 148. Niet duidelijk is of Gijsbrecht met een zuster van Jan van Alblas was gehuwd, of de laatste met een zuster van Gijsbrecht. Het is uitgesloten dat de een de schoonvader van de ander was, want zij leefden vrijwel gelijktijdig. Jan van Alblas volgt in 1288 al zijn vader op, en is in 1329 overleden. Zie: C. Hoek, 1991. Repertorium op de lenen van de proosdij van Sint Marie te Utrecht, gelegen in de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden. Ons Voorgeslacht, jaargang 46, blz. 183 - 193, daarin blz. 183 en 184.
- 6 C. Hoek, 1991. Acten betreffende De Lier. Ons Voorgeslacht, jaargang 46, blz. 220 en 222.
- 7 C.A. Rutgers, 1970. Jan van Arkel. Bisschop van Utrecht. Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, XXXIV. Wolters-Noordhoff, Groningen, 304 blz., in het bijzonder blz. 24 - 25.
- 8 J.E.A.L. Struick, 1981. Om ijdel woorden wille. Jaarboek Oud-Utrecht 1981, blz. 35 - 60, in het bijzonder blz. 41 en 54, waar ook de foutieve bewering dat Nijenrode pas in 1329 open huis voor de graaf werd.
- 9 Onder Margaretha waren, in 1346, zestien raadsleden actief. Van de ca. 50 verschillende raadsbesluiten in dat jaar zijn in 41 gevallen de namen van ondertekenende raadsleden bekend. Van de 81 handtekeningen zijn er 42 van latere Hoeken, 21 van latere Kabeljauwen en 18 van neutralen of in 1350 reeds overleden raadsleden.
- 10 De Geer, 1851, blz. 83.
- 11 H.M. Brokken, 1982. Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. De Walburg Pers, Zutphen, 676 blz., in het bijzonder blz. 35.
- 12 De Geer, 1853, blz. 185, waar hij in 1349 als eigenaar van belendende goederen te Noordwijk wordt genoemd. Dat is kennelijk een verwijzing naar een vroegere situatie.

- In juni 1347 was Gijsbrecht van Nijenrode al zelfstandig actief door de gerechtsheerlijkheid Breukeleveen te pachten. Hij zal zijn vader dan reeds zijn opgevolgd. Zie: A.A. Mantén, 1995. Het huis Rietveld aan Vecht en Vaart te Breukelen en zijn bewoners. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 1, blz 4 - 19, in het bijzonder blz. 6.
- 13 Brokken, 1982, blz. 41.
  - 14 Brokken, 1982, blz. 49 - 50.
  - 15 Brokken, 1982, blz. 53.
  - 16 Brokken, 1982, blz. 69.
  - 17 J. van Overstraeten, 1969. De Nederlanden in Frankrijk. Beknopte encyclopedie. Vlaamse Toeristenbond, Antwerpen. 605 blz., in het bijzonder blz. 514 en 515.
  - 18 Brokken, 1982, blz. 614 - 620.
  - 19 Na het overlijden van Gerard van Polanen op 3 mei 1380 zou zij vóór 1388 met onze Gijsbrecht II van Nijenrode hertrouwen. Zie: J.C. Kort, 1986. De Leenhoven van de heren van Vianen. IV. De lenen van Dolre. Ons Voorgeslacht, jaargang 41, blz. 224 - 241, in het bijzonder blz. 228 en 229.
  - 20 B.F. van Wallene, 1996. De Hoeksgezinde zonen van Wigger van Nijenrode. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 3, blz. 124 - 130.
  - 21 De Geer, 1853, blz. 149. Tevens: C. Hoek, 1973. Repertorium op de grafelijke lenen in De Lier, Schipluiden en Vlaardingen, 1252 - 1648. Ons Voorgeslacht, jaargang 28, blz. 69 - 126, in het bijzonder blz. 98 en 126.
  - 22 Brokken, 1982, blz. 72.
  - 23 Brokken, 1982, blz. 78.
  - 24 Brokken, 1982, blz. 85. Hij was de achterneef van Boudyn van Zwieten.
  - 25 Brokken, 1982, blz. 623 - 624.
  - 26 Brokken, 1982, blz. 625 - 627.
  - 27 Brokken, 1982, blz. 628. Het origineel wordt bewaard in de Archives Nationales te Parijs, onder de papieren van graaf Egmont - Pignatelli, série T, nr. 159¹⁴.
  - 28 Brokken, 1982, blz. 228, 229 en 231.
  - 29 Brokken, 1982, blz. 214 - 215, 222 en 248.
  - 30 De Geer, 1851, blz. 23 en blz. na 122.
  - 31 De Geer, 1853, blz. 162, 179 en 150 (voetnoot 4).
  - 32 M.J. Waale, 1993. Een bijdrage tot de genealogie van het geslacht Van Leyenberch. De Nederlandsche Leeuw, jaargang CX, kolommen 44 - 64.
K.N. Korteweg, 1952. De middeleeuwse Heren van Asperen. De Nederlandsche Leeuw, jaargang LXIX, kolommen 136 - 157.
  - 33 G.J.J. van Wimersma Greidanus, 1994. Kwartieren Greidanus - Jaeger in stamreeksen. Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, 's-Gravenhage, in het bijzonder nr. 512.
  - 34 Verzameling Buchel - Booth, Rijksarchief te Utrecht, inv. nr. 172, blz. 729, onder de punten 4 en 6.
  - 35 De Geer, 1853, blz. 169.
  - 36 Rutgers, 1970, blz. 31 en 32.
  - 37 Brokken, 1982, blz. 565 - 566. Jan III Persijn werd ook wel Johan Persijn genoemd.
  - 38 Brokken, 1982, blz. 537 - 538.
  - 39 J.C. Kort, 1996. Repertorium op de grafelijke lenen in het sticht Utrecht 1204 - 1649. Ons Voorgeslacht, jaargang 51, blz. 66 - 93, in het bijzonder blz. 68 - 69.
  - 40 Verzameling Buchel - Booth, inv. nr. 17, fol. 52 verso - 53 verso.
  - 41 Brokken, 1982, blz. 531.
  - 42 Kort, 1996, blz. 68.
  - 43 J.C. Kort, 1986. De Leenhoven van de heren van Vianen. IV. De lenen van Dolre. Ons Voorgeslacht, jaargang 41, blz. 224 - 241.
  - 44 Brokken, 1982, blz. 449 - 457. Uit de subscriptielijsten van oorkonden, uitgaande van 's graven raad, valt op te maken dat zij in ieder geval samenwerkten op 26 - 29 oktober, 10 - 14 december en 31 december 1347 en 8 mei, 8 - 11 juli en 21 juli 1348.